

بررسی رابطه میان دینداری و سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان

دانشگاه گلستان

علیرضا قربانی*

چکیده

هدف این تحقیق شناسایی رابطه میان دینداری با سرمایه اجتماعی و ابعاد آن است. روش تحقیق همبستگی با پیمایش اجتماعی بوده است. جامعه آماری همه دانشجویان شاغل به تحصیل دانشگاه گلستان به تعداد ۳ هزار و ۲۱۹، حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۶۰ نفر تعیین گردید و نمونه‌ها با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و به کارگیری انتساب متناسب با حجم، براساس جنسیت و دانشکده به تناسب انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. ابزار سنجش برای ارزیابی سرمایه اجتماعی، پرسشنامه محقق ساخته و برای دینداری پرسشنامه استاندارد شده گلاک و استارک بوده است. برای سنجش دینداری چهار بعد، اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی و برای سرمایه اجتماعی شش بعد اعتماد اجتماعی، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، مشارکت غیر رسمی، تعاملات اجتماعی، و اعتماد در روابط بین شخصی در نظر گرفته شد. پردازش و تحلیل داده‌ها در نرم افزار SPSS انجام شد. نتایج نشان داد که بین دینداری و سرمایه اجتماعی دانشجویان رابطه مثبت و معنی دار قوی وجود دارد. بنابراین، بین بعدهای دینداری با ابعاد سرمایه اجتماعی (اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی) رابطه معنی دار مورد تأیید قرار گرفت.

واژگان کلیدی: دینداری، سرمایه اجتماعی، دانشجویان، دانشگاه گلستان.

مقدمه

دین از جمله مهم‌ترین مفاهیم و مقوله‌های کارکردی در جامعه بشری است. دین از مهم‌ترین مفاهیم تاریخ بشری است که در همه جوامع و مراحل تاریخی زندگی بشری نقش مهم و مؤثری داشته است. تجربه تاریخی زندگی بشر، به خصوص در دوران مدرن به خوبی نشان داده است که دین جزئی جدا نشدنی از زندگی نسل بشر بوده است. حتی در جهان معاصر، که توجه به دین و پیروان ادیان، بویژه ادیان توحیدی فراوان گشته است. دین‌شناسی و مطالعه در مورد آن همچنان محوریت خود را حفظ کرده است. از نگاه جامعه‌شناختی توجه به دین را باید در سپیده‌دم تکوین جامعه‌شناسی (چونان رشته‌ای علمی) ردیابی کرد. جامعه‌شناسان بزرگی چون مارکس، وبر و دورکیم تأملات ژرفی درباره دین داشته‌اند، به طوری که در مجموعه پژوهش‌های آنها پرداختن به واقعیت اجتماعی دین، سهم قابل ملاحظه را به خود اختصاص داده است. مقارنت شکل‌گیری این حوزه علمی با دوره‌ای خاص از تحول جامعه غربی، که به واسطه تمایز یابی ساختی و نهادی مشخص می‌شود و مواجهه دین رسمی با بحران کارآمدی، سبب شد که «مطالعه نظام‌وار و عینی روابط دین و جامعه» و تحولات و معضلات دین در دستور کار جامعه‌شناسی قرار گیرد. از این نگاه، برخی از جمله مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳)، سخن از «دین‌افیونی» و برخی دیگر از جمله آگوست کنت، (۱۷۹۷-۱۸۵۷)، دست به کار «دین‌سازی» می‌شوند.

دین با پایه‌ریزی جامعه‌ای؛ براساس مبانی ارزش‌های انسانی و معنوی، نقشی محوری و اساسی در ترسیم ساختارهای اجتماعی دارد. دین و مذهب در حوزه اجتماعی به دنبال پی‌ریزی جامعه‌ای است که در آن ارزش‌ها و اصول انسانی و معنوی حاکم باشند و این ارزش‌ها و اصول در روابط اجتماعی افراد از کوچک‌ترین واحد اجتماع، یعنی خانواده تا سطح کلان جامعه تبلور پیدا کنند؛ بدیهی است که برای تشکیل چنین جامعه‌ای باید ساختاری متناسب با آن ترسیم و پایه‌ریزی شود و به تعبیر دیگر، دین علاوه بر توجه به ابعاد فردی، جامعه‌ای را ترسیم می‌کند که تأمین نیازهای مادی انسان‌ها و افراد جامعه، به نیازهای معنوی آنان نیز توجه می‌شود و پیشرفت مادی و معنوی را برای افراد جامعه به ارمغان می‌آورد.

در اهداف پرورشی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران مصوب شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش (۱۳۷۲)، به نقل از نظری، (۱۳۸۱) چنین آمده است: «یکی از آرمان‌های انقلاب شکوهمند اسلامی، تربیت نسلی معتقد به مبانی دین، عامل به احکام و آداب الهی و برخوردار از سجایا و فضایل اخلاقی می‌باشد. دستگاه تعلیم و تربیت، خود را متعهد می‌داند که در جهت تحقق این هدف تلاش نماید».

بدین جهت، پس از پیروزی انقلاب اسلامی همه ارگان‌ها و عوامل رسمی فرهنگی کشور تلاش

خود را برای پرورش مذهبی مردم و بویژه نسل جدید و تولد یافته بعد از انقلاب به کار گرفته‌اند. اکنون نسل بعد از انقلاب که در حال حاضر اکثریت جوانان را دربر می‌گیرند در فضای انقلابی و مذهبی پرورش یافته و وارد جامعه شده‌اند. به همین دلیل لازم است میزان موفقیت این اقدام‌ها مورد بررسی قرار گیرد و به ارزیابی میزان دینداری جوانان پرداخته شود. همچنین با توجه به تأثیر بسزای دین در رفتارهای فردی و جمعی جوانان، این موضوع تا حدودی وضعیت فرهنگی و اجتماعی جوانان را نشان خواهد داد. نظام جمهوری اسلامی ایران براساس محوریت دین و فرهنگ اسلامی پایه‌گذاری شده است. به همین جهت با گذشت بیش از ۳۹ سال از آغاز انقلاب اسلامی و بکارگیری ابزارهای مختلف رسمی و غیر رسمی فرهنگی برای نگهداری و بارورساختن باورها و اعتقادهای دینی در مردم و بویژه در جوانان می‌باشد. این پژوهش در پی آن است که وضعیت باورها و اعتقادات و میزان رفتارهای دینی دانشجویان دانشگاه گلستان را بسنجد و رابطه دینداری دانشجویان را با سرمایه اجتماعی و ابعاد آن تعیین نماید.

بیان مسئله

در برخی از جوامع به دلایل گوناگون در دوره‌هایی با تغییراتی که در این جوامع اتفاق می‌افتد، میزان سرمایه اجتماعی نوسان پیدا کند؛ اما هیچ‌گاه از صحنه اجتماعی به‌طور کامل محو نمی‌شود. در عصر جهانی شدن به دلیل پیچیدگی‌های زیادی که جامعه با آن روبرو است، برخی از منابع سرمایه اجتماعی در معرض تقویت و برخی دیگر در معرض تهدید قرار گرفته‌اند. گسترش تکنولوژی از جمله عواملی است که موجب تقویت ارتباط، دانش و آگاهی که از جمله عناصر مهم سرمایه اجتماعی‌اند، شده است؛ از سوی دیگر مدرنیزاسیون به تهدید یکی از پراهمیت‌ترین منابع سرمایه اجتماعی؛ یعنی دین برخاسته است. نگاه منفی به دین ریشه در ذات مدرنیته دارد؛ زیرا مهم‌ترین ویژگی مدرنیته این است که به همه پدیده‌ها به طریقی علمی می‌نگرد و می‌خواهد همه پدیده‌ها را توجیه علمی کند (آزاد ارمکی و زارع، ۱۳۸۷، ص ۱۳۴).

سرمایه اجتماعی مفهومی جامعه‌شناسی است که در تجارت، اقتصاد، علوم انسانی و بهداشت عمومی برای ارتباط‌های درون و مابین گروهی از آن استفاده می‌شود؛ اگرچه تعریف‌های مختلفی برای این مفهوم وجود دارد؛ اما در کل سرمایه اجتماعی به‌عنوان نوعی «درمان همه مشکلات» جامعه مدرن تلقی شده است. ایده اصلی این است که شبکه‌های اجتماعی دارای ارزش هستند. همان‌طور که پیچ‌گوشی (سرمایه فیزیکی) یا تحصیلات دانشگاهی (سرمایه انسانی) هم به صورت فردی و هم در شکل جمعی می‌توانند موجب افزایش بهره‌وری شوند. ارتباطات اجتماعی هم بر بهره‌وری افراد و گروه‌ها تأثیر می‌گذارند.

بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که دین همزاد بشر بوده و انسان از آغاز زندگی‌اش بر روی زمین به فرمان فطرت و به جهت تأمین نیاز روحی پیوسته به دین و دینداری (با نماد گوناگون) گرایش داشته و یک یا چند پدیده موجود طبیعی یا ماورائی (صرف نظر از درستی یا نادرستی عقیده و عمل بر پایه آن) مورد تقدیر و پرستش قرار داده است.

امروزه جوانان ایرانی از یک طرف تحت تأثیر فرهنگ دینی جامعه خود هستند، فرهنگی که مورد احترام خانواده‌ها و اجتماعات محلی است و از طرفی دیگر متأثر از نهادهای آموزشی، رسانه‌های جمعی (داخلی و خارجی) و عناصر ساختی دنیای مدرن هستند و نسل جوان از برخی مشکلات اقتصادی و اجتماعی که ناشی از بی‌ثباتی‌های خاص قبل و بعد جنگ است در رنج بوده‌اند (سراج‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۱۹۰). بررسی تغییرات ایجاد شده در میزان دینداری می‌تواند موفقیت‌ها و کاستی برنامه‌های اجرا شده در حوزه مسائل دینی را به ما نشان دهد «به واسطه دین می‌توان کنترل اجتماعی یا به قول دورکیم، انسجام و وحدت اجتماعی را تقویت نمود». بی‌تردید جامعه در شکل‌دهی به تصورات دینی اعضای خود نقش کلیدی ایفا می‌کند و این افراد جامعه هستند که القانات جامعه را می‌پذیرند و به آن شکل مطلوب خود را می‌دهند (جلایی مقدم، ۱۳۷۹، ص ۱۰).

علامه طباطبایی (۱۳۶۳) معتقد است دین روش مخصوصی در زندگی است که صلاح دنیا را به طوری که موافق کمال اخروی و حیات دائمی حقیقی باشد، تأمین می‌کند. جوادی آملی (۱۳۷۷) نیز با استفاده از آیات و روایات، معنای اصطلاحی دین را عبارت از مجموعه عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی می‌داند که هدف آن اداره امور جامعه انسانی و پرورش انسان‌هاست. توجه به سه جزء عقاید، اخلاقیات و احکام که در این تعریف آمده است، در تعریف بیشتر علمای دیگر دینی نیز مشاهده می‌شود (طالبان، ۱۳۷۸ الف).

رابطه جوانان و مذهب، موضوع حساسی در جامعه ایران است و یکی از دغدغه‌های عمده مسئولان جامعه و دست‌اندرکاران امور فرهنگی می‌باشد؛ زیرا روند گسست‌نسلی دنیای امروز به تدریج ارزش‌های دینی را تضعیف می‌کند و پی آن آسیب‌های اجتماعی تشدید می‌شود، بنابراین برای هدایت و کاهش گسست در بین نسل‌ها، ضرورت تحقیقات علمی بیش از پیش می‌باشد.

امروزه در عصر جهانی شدن حفظ هویت ملی و دینی اهمیت بیشتری یافته و به معنای مشارکت مؤثر فرهنگی-دینی و انسانی در سراسر جهان محسوب می‌شود. پرسش‌هایی از قبیل من کیستم؟ و ما کیستیم؟ اشاره به همین اشتیاق افراد برای شناخت خود و سرگذشت و سرنوشت جمعی و مشترکشان دارد. جوانان هر کشور از آن‌روی که بدنه فعال، پویا و پراکنگیزه هر ملت و بهترین منابع انسانی در زیست جمعی محسوب می‌شوند، سهم مؤثری در تضمین حیات فرهنگی و ملی ملت‌ها دارند. دستیابی به هویت موفق در ابعاد فردی، دینی و ملی در جوانان هم میزان امید

به آینده را بالا می‌برد و هم مایه اعتماد نهادهای اجتماعی بویژه نهاد حکومت به آنان و نقش آنها در ضمانت جمعی در دهه‌های آینده است؛ بنابراین کیفیت و درجه هویت فردی، دینی و ملی آنان می‌تواند نقش مؤثری در توسعه فرهنگ ملی و دینی کشور و همچنین سبک زندگی آنان ایفا نماید. دستیابی به اهداف و آرمان‌های تربیت دینی از دل‌نگرانی‌های اصلی جامعه ایران و نظام آموزشی آن است. در واقع هویت دینی به‌عنوان هویت جمعی، متضمن آن سطح از دینداری است که با "مای" جمعی یا همان اجتماع دینی یا امت، نزدیکی دارد. در واقع هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعلق جوانان و همچنین "مای" مسلمانان و احساس تعهد به دین و جامعه دینی است. در این راستا بررسی اهداف پرورشی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران و منشور تربیتی نسل جوان (مصوب سازمان ملی جوانان) نشان می‌دهد یکی از آرمان‌های نظام آموزشی، تربیت نسلی معتقد به مبانی و ارزش‌های دینی، عامل به احکام و آداب الهی و برخوردار از سجایا و فضایل اخلاقی است. بر همین اساس تلاش‌های بسیاری برای تربیت دینی جوانان صورت پذیرفت و انتظار می‌رفت مجموعه این اقدام‌ها به تربیت جوانانی منجر شود که اعتقادات مذهبی بالایی داشته باشند و در انجام رفتارها و احترام به ارزش‌های دینی پایبند بوده و عامل به احکام الهی باشند و هم‌نوایی کاملی با اصول و فروع دین از خود نشان دهند.

بررسی‌های به عمل آمده در رابطه با ارزش‌ها و هویت دینی از سوی لئسکی نشان می‌دهد که هویت دینی عامل مؤثری است که اندیشه و عمل فرد را به راحتی در جوامع مدرن متأثر می‌سازد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴، ص ۴۱).

بدیهی است که دین به‌عنوان ارزش متعالی باعث شکل‌گیری برخی روحیات و عملکردهایی در زندگی اجتماعی افراد است که بر هیچ‌کس پوشیده نیست. شاید مهم‌ترین نقش جدی دین در جامعه، تحکیم در روابط اجتماعی افراد آن جامعه باشد. در کشور ما نیز موضوع تقویت ارزش‌ها و هویت دینی در بین جوانان و نوجوانان یکی از مسائل اساسی و دغدغه‌های مسئولین فرهنگی می‌باشد. طالبان (۱۳۸۰) طی پژوهشی نشان داده است که جوانان مورد مطالعه در پژوهش از بعد اعتقادی و دینداری در وضعیت مناسبی قرار دارند؛ به طوری که بین ۸۱ تا ۹۳ درصد از پاسخگویان دارای بعد اعتقادی قوی بوده‌اند. از نظر بعد عاطفی و تجربی درونی دینی وضعیت مشابهی گزارش شده است؛ به طوری که به ترتیب ۸۲ و ۹۱ درصد پاسخگویان دارای وضعیت دینداری قوی در این بعد از دینداری بوده‌اند. پژوهشی در موضوع ارزش‌ها و نگرش‌های دینی دانشجویان و عوامل مؤثر بر دینداری آنان نشان داده است که میزان اعتقاد به باورهای مذهبی اعم از اصول اعتقادی و نگرش به مناسک دینی در حد بالایی است. پس از بعد اعتقادی، تجربه دینی بیشترین گرایش را در میان پاسخگویان دارا بوده است و در نهایت

میزان عمل به مناسک دینی قرار دارد که در مورد اخیر تفاوت فاحشی میان مناسک دینی فردی و جمعی وجود دارد و عمل به مناسک فردی به مراتب بیشتر از عمل به مناسک جمعی در میان دانشجویان رایج است.

پرداختن به این موضوع در عصر حاضر اهمیت زیادی دارد. ما در عصری قرار داریم که وسایل ارتباط جمعی بر ما احاطه دارند، در رفتار انسان‌ها نوعی عقلانیت حاکم می‌باشد. حال در چنین شرایطی دین چه نقشی می‌تواند در زندگی انسان‌ها ایفا کند به خصوص در دوره جوانی که دوره حساسی می‌باشد؛ البته در این زمینه دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد. برخی معتقدند دین دیگر در دنیای امروز کاربردی ندارد، برخی دیگر معتقدند دین برای سعادت بشر لازم است و راه و رسم زندگی کردن را به انسان‌ها می‌آموزد و مرهمی بر آلام روحی و روانی انسان‌ها می‌تواند باشد. دانشگاه مهد پرورش دانشجویان و نخبگان آینده کشور است؛ بنابراین پژوهش میزان دینداری دانشجویان، به‌عنوان آینده‌سازان نظام اسلامی، یک ضرورت و تکلیف می‌باشد و از آنجایی که استان گلستان از تنوع قومی، فرهنگی، مذهبی و اجتماعی بالایی برخوردار است در مسیر توسعه و پیشرفت که می‌تواند توأم با گسست باورهای دینی و مذهبی افراد باشد، بویژه جوانان در محیط‌های اجتماعی از جمله دانشگاه که هم‌زمان با ورود آنها به دنیای تغییرهای فکری می‌باشد. انجام این چنین پژوهش‌ها می‌تواند در جهت تعمیق باورهای دینی و مذهبی کمک‌کننده باشد. بدین ترتیب؛ براساس آنچه گفته شد سؤال اصلی پژوهش، رابطه بین دینداری و سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه گلستان چگونه است؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

برخی روان‌شناسان نظیر فروید، دین را یک توهم و ناشی از بیماری روانی می‌دانند. برخی دیگر مانند جیمز و یونگ آن را عامل بسیار مؤثری در کاهش مشکلات و آلام درونی انسان در طول تاریخ می‌پندارند و برخی از جمله آلپوت و فروم میان نوع اعتقاد به دین تفکیک قائل شده و یک نوع را منفی و نوع دیگر را مثبت و مؤثر در سلامت روانی افراد دانسته‌اند. تعریف دینداری یکی از موضوع‌های بحث‌برانگیز در بین صاحب‌نظران بوده است. دو رویکرد اصلی را می‌توان در ادبیات مربوط به تعریف دین متمایز نمود: رویکرد کارکردگرا و رویکرد جوهری (گریل و توماس، ۱۹۹۴؛ به نقل از شیخ الاسلامی، ۱۳۷۸).

تعریف‌های کارکردگرایی دین، بیشتر دین را به‌عنوان پدیده‌ای در نظر می‌گیرد که عهده‌دار کارکردهای اجتماعی و یا روانی خاصی مثل انسجام اجتماعی نظام معنای فراگیر یا معنای نمایی است. یا این کارکردها شناسایی می‌شوند. تعاریف جوهری از دین، به همان ترتیبی که مردم عادی

آن را می‌فهمند به آن نگاه می‌کنند. در نتیجه مطابق این تعریف‌ها، دین عبارت است از باورها و عباداتی که ناظر به موجودات مقدس متعالی و الگوهای اجتماعی ارتباط با آنها است (رابرتسون، ۱۹۷۰؛ به نقل از شیخ الاسلامی، ۱۳۷۸).

پاتنام، سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیم چون اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد (پورموسوی، ۱۳۸۱). کاندلند (۲۰۰۱) اشاره می‌کند که دین از طریق ایجاد شبکه‌های اجتماعی و خانوادگی، ارتباط با سایر هم‌نوعان، وظیفه‌شناسی، احترام قلمداد گردد. به عقیده فوکویاما (۱۹۹۹) دین می‌تواند نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی بازی کند. بسیاری از مذاهب با ترویج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موجب می‌شوند سرمایه اجتماعی بالایی در بین پیروان خود ایجاد شود. هر چند ادیان و مذاهبی در این زمینه می‌توانند موفق باشند که علاوه بر ایجاد اعتماد داخلی، زمینه برقراری روابط مفید و مؤثر را با گروه‌ها و مذاهب دیگر اجتماعی فراهم سازند. به هر حال ادیان در گذشته، حال و آینده بدون شک نقش جدی در سرمایه اجتماعی داشته و خواهند داشت.

Glock and Stark (1965) به الگوی چند بعدی بودن دینداری توجه کرده‌اند به همین دلیل این موضوع با نام این دو پیوند خورده است (Roof, De Jong, Faulkner, and Warland (1976) و Himmelfarb (1979) و Spilka, Shaver and Kirkpatrick (1985) به‌رغم بعضی از انتقادات، الگوی گلاک و استارک الگویی است که یا به‌طور کامل و یا بخشی از آن، اغلب به دست پژوهشگران حوزه‌های مختلف جامعه‌شناسی به کار می‌رود (سراج‌زاده، ۱۳۷۸).

به نظر گلاک و استارک، همه ادیان دنیا به‌رغم تفاوت‌هایی که در جزئیات دارند نشانه‌های مشترکی دارند که دینداری در آنجا جلوه می‌کند. این عرصه‌ها که می‌توان آنها را ابعاد مرکزی دینداری به حساب آورد عبارتند از:

- بعد اعتقادی یا باورهای دینی: عبارت است از باورهایی که انتظار می‌رود پیروان آن دین به آنها اعتقاد داشته باشند؛

- بعد مناسکی یا اعمال دینی: شامل اعمال دینی مشخصی همچون دعا و نماز، شرکت در آیین‌های دینی خاص، روزه گرفتن و... است که انتظار می‌رود در هر دین آنها را به جا آورد؛

- بعد تجربی یا عواطف دینی: ناظر به عواطف، تصورات و احساسات مربوط به داشتن رابطه با جوهری ربوبی همچون خدا یا واقعیتهایی یا اقتداری متعالی است؛

- بعد فکری یا دانش دینی: مشتمل بر اطلاعات و دانسته‌های مبنایی در مورد اعتقادهای هر دین است که پیروان هر دین باید آنها را بدانند؛

– بعد پیامدی یا آثار دینی: ناظر به آثار باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره پیروان است.

با نگاهی به بخشی از تحقیقات گذشته، ملاحظه می‌شود که در آنها پرسشنامه‌هایی برای دینداری به کار رفته است. صباغ‌پور (۱۳۷۳)، سراج‌زاده (۱۳۷۸)، اظهار می‌دارد که برای ساختن پرسشنامه دینداری در تحقیق خود، بیشتر از عباراتی که در تحقیق (Pouryoussefi, 1984) به کار رفته، استفاده کرده است. گلاک و استارک دینداری را به چهار بعد اعتقاد مذهبی، اعمال مذهبی، تجربه دینی و دانش دینی تقسیم می‌کنند؛ البته اعمال را به دو مقوله مناسک و پرستش تقسیم می‌کنند. در عمل ابعاد دینداری به پنج بعد تبدیل می‌شود. لازم به یادآوری است که گلاک و استارک در کار اولیه‌شان، پیامد دینداری با سایر ابعاد را خارج کردند.

مرحوم علامه محمدتقی جعفری این تقسیم‌بندی درباره جنبه‌های مختلف دینداری را یکی از عالی‌ترین تقسیم‌بندی‌هایی می‌داند که در این زمینه انجام شده است (طالبان، ۱۳۷۸). برای منطبق کردن ابعاد دینداری گلاک و استارک با دین اسلام می‌توان گفت که مجموعه‌ای از باورها را که اصول دین خوانده می‌شوند می‌توان با باورهای دینی تطبیق داد که عبارتند از: اعتقاد به خدا، نبوت حضرت محمد ﷺ به‌عنوان آخرین پیامبر و معجزه‌اش قرآن و نیز اعتقاد به معاد و روز جزا، اعتقاد به رعایت بعضی از اعمال دینی مثل نمازهای روزانه، روزه‌داری در ماه رمضان، جهاد علیه دشمنان فعال اسلام، انجام حج واجب، ادای خمس و زکات و امر به معروف و نهی از منکر را هم می‌توان بخشی از باورهای اسلامی دانست. اعتقاد به دوازده امام به‌عنوان جانشینان حقیقی پیامبر را هم باید به‌عنوان اعتقاد خاص شیعیان مدنظر قرار داد. هر مسلمانی باید موضع مشخصی در قبال باورهای فوق داشته باشد. در نتیجه می‌توان این باورها را برای ساختن بعد اعتقادی دینداری مسلمانان به کار برد.

در ارتباط با اعمال دینی مناسک، نمازهای روزانه، روزه گرفتن در ماه رمضان اعمالی واجب برای هر مسلمان بالغ هستند. خواندن قرآن، شرکت در نمازهای جماعت و جمعه، شرکت در مراسم جشن و عزا در مساجد و یا سایر اماکن دینی هم با تأکید توصیه می‌شود. این فعالیت‌ها می‌تواند برای بعد مناسکی اسلام استفاده شوند. تا آنجا که به عواطف دینی بعد تجربی برمی‌گردد. در اسلام همچون دو دین توحیدی دیگر مسیحیت و یهودیت انتظار می‌رود که معتقدان، عواطف و احساساتی مثل ترس از خدا، توبه و تقرب به خدا، پیامبر، ائمه و اولیا را تجربه کنند. میزان و عمق این تجارب را می‌توان برای سنجش بعد عاطفی دینداری به کار برد در مورد بعد پیامدی مطابق دین اسلام، استانداردهای رفتاری فراوان وجود دارد که یک مسلمان باید در زندگی روزمره آنها را رعایت کند. بعضی از آنها عبارتند از حجاب یا پوشاندن بخش‌هایی از بدن به خصوص برای زنان، پرهیز از مصرف خوراکی‌ها و آشامیدنی‌های خاصی مثل الکل و گوشت خوک و پیروی از قوانین

اسلام در زندگی روزمره، نگرش مسلمانان درباره این دستورها را می‌توان نشانه‌هایی از اثر دینداری آنها در زندگی روزمره‌شان و یا معرف بعد پیامدی دینداریشان دانست. درباره بعد فکری اسلام، آشنایی با باورهای اصلی اسلام و قبول آنها با شناخت و آگاهی کامل و نه براساس تقلید ناآگاهانه، بر هر مسلمانی واجب است. همچنین واجب است که روش‌های صحیح عبادات را بدانند و با تأکید توصیه شده است تا با تاریخ اسلام آشنا و قادر به خواندن قرآن باشند. میزان آگاهی مسلمانان از این موضوعات را ممکن است به‌عنوان معرف بعد فکری دینداری آنان در نظر گرفت. با وجود این، و توجه به این واقعیت که آموزش دینی در بیشتر کشورهای اسلامی بخشی از آموزش اجباری در نظام آموزش و پرورش است، این بعد را نمی‌توان معرف معتبری برای دینداری، به خصوص در مورد دانش‌آموزان دانست؛ به علاوه بعضی از پژوهشگران گزارش کرده‌اند که این بعد حتی در جوامع غربی هم معرف معتبری برای دینداری نبوده است (هیمل فارب، ۱۹۷۵).

ذهبی (۱۳۹۴) نشان داد بین سرمایه اجتماعی و دینداری رابطه معنی‌دار وجود دارد همچنین رابطه این دو متغیر با متغیر نشاط اجتماعی نیز معنی‌دار است.

شیانی و انصاری (۱۳۹۳) در بررسی شاخص‌های سرمایه اجتماعی دانشجویان نشان دادند که تنها حدود یک پنجم دانشجویان از سرمایه اجتماعی بالایی برخوردارند و در مجموع سرمایه اجتماعی دانشجویان نسبتاً پایین است. پایین‌ترین حد مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مربوط به مشارکت اجتماعی رسمی است.

عیسی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۳) دریافتند بین باورهای دینی و سرمایه اجتماعی و همچنین مؤلفه‌های باورهای دینی و سرمایه اجتماعی رابطه مثبت وجود دارد ($P < 0/05$) نتایج تحلیل رگرسیون نشان داد که باورهای مذهبی اسلامی بیشترین توان تبیین سرمایه اجتماعی را دارد.

امینی بیدختی و شریفی (۱۳۹۲) نشان دادند دینداری دانشجویان می‌تواند به‌طور مستقیم و غیر مستقیم با تأثیر بر سرمایه اجتماعی بر امنیت اجتماعی تأثیر مثبت داشته باشد.

خلیلی (۱۳۹۰) یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که سرمایه اجتماعی بین گروه‌های سنی، جنسیت، وضعیت تأهل، محل تولد، گروه‌های تحصیلی و نوع مالکیت مسکن افراد تفاوت معناداری وجود دارد. متغیر دینداری بر تیپ شخصیتی معاشرتی و مشارکت‌های داوطلبانه مؤثر است و از سویی دیگر این دو متغیر بر سرمایه اجتماعی مؤثرند و در نهایت دینداری از مسیر تیپ شخصیتی معاشرتی و مشارکت‌های داوطلبانه بر سرمایه اجتماعی مؤثر است. یافته‌ها در مورد جنسیت حاکی از آن بود که سرمایه اجتماعی در گروه مردان و زنان تفاوت معناداری دارد. به‌گونه‌ای که سرمایه اجتماعی در مردان بیش از زنان است؛ اگرچه میزان این تفاوت زیاد نیست. در زمینه تحرک، حاکی از آن بود که سرمایه اجتماعی در دو گروه متولدین تهرانی و شهرستانی تفاوت

معناداری وجود دارد؛ به گونه‌ای که سرمایه اجتماعی در متولدین تهرانی بیش از متولدین شهرستانی است. در مورد گروه‌های سنی، حاکی از آن بود که سرمایه اجتماعی در گروه‌های سنی تفاوت معناداری وجود دارد، به گونه‌ای که سرمایه اجتماعی به ترتیب در جوانان و بزرگسالان بیش از میانسالان است و در زمینه رابطه ابعاد دینداری با سرمایه اجتماعی و ابعاد آن حاکی از آن بود که اعتقادات با کیفیت روابط اجتماعی رابطه معنادار و مستقیمی دارد ولی با ساختار شبکه و سرمایه اجتماعی رابطه معناداری ندارد. امور اخلاقی با کیفیت روابط اجتماعی و سرمایه اجتماعی رابطه معنادار و مستقیمی دارد ولی با ساختار روابط رابطه معناداری ندارد.

افشانی و همکاران (۱۳۹۰) دریافتند بین ابعاد مختلف دینداری و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی رابطه مستقیم و معنی داری وجود دارد. همچنین ابعاد فکری و مناسکی سازه دینداری قوی‌ترین همبستگی مستقیم را با ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی دارند.

قاسمی و امیری اسفرجانی (۱۳۹۰) نشان دادند که اکثر افراد نمونه به لحاظ سطح دینداری و سرمایه اجتماعی در سطح متوسط و بالا و تنها درصد کمی از آنها در سطح ضعیف قرار داشته‌اند. آزمون فرضیه‌ها نشان داد که دینداری به میزان ۰/۱۴ بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد و این تأثیر در سطح کمتر از ۰/۰۵ و معنادار بوده است. از بین ابعاد دینداری، بعد اعتقادی با میزان ۰/۰۹ بیشترین تأثیر را بر سرمایه اجتماعی داشته است و بعد از آن به ترتیب بعد مناسکی با ۰/۰۸، بعد پیامدی با ۰/۰۶ و بعد عاطفی با ۰/۰۵ بیشترین تأثیر را در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ بر سرمایه اجتماعی داشته‌اند.

شیروانی و همکاران (۱۳۸۹) بیان داشته‌اند که سلامت روانی به عنوان یکی از دو رکن سلامت، لازمه زندگی مفید، مؤثر و رضایت‌بخش فردی است و آن را به مفهوم حالت توازن بین شخص و دنیای پیرامون او و سازگاری شخص با خود و دیگران و همزیستی بین واقعیت‌های خود، مردم و محیط تعریف نموده‌اند. سلامت روانی متأثر از عوامل متعددی است از جمله این عوامل می‌توان به دینداری-معنویت و سرمایه اجتماعی اشاره کرد، بنابراین پژوهش حاضر با هدف بررسی ارتباط دینداری-معنویت و سرمایه اجتماعی با سلامت روانی دانشجویان انجام شده است.

گنجی و هلالی ستوده (۱۳۸۹) نتایج به دست آمده از پژوهش نشان می‌دهند که گونه‌هایی از دینداری که دارای عناصر جمعی هستند (همانند گونه‌های فقهی-سیاسی، مناسکی، تعهدی-تعلقی) با سرمایه اجتماعی رابطه مثبت دارند و موجب تقویت آن می‌گردند و گونه‌هایی از دینداری که عناصر فردی در آنها غالب است (همانند گونه‌های غیر رسمی، بی‌واسطه) رابطه منفی با سرمایه اجتماعی دارند.

ربانی و گنجی (۱۳۸۷) به مطالعه ارتباط دین و سرمایه اجتماعی در دانشگاه اصفهان

می‌پردازد و پس از کنکاش در مسائل تحقیقی و سنجش ابعاد دینداری و شاخص‌های سرمایه اجتماعی، به وجود رابطه معنی‌دار، مستقیم و قوی بین دو مقوله فوق دست می‌یابد.

جابرین (۱۳۸۵) توضیح می‌دهد که سرمایه اجتماعی به‌عنوان مفهومی جدید، متمرکز به مسئله کمیت و کیفیت روابط اجتماعی، در سطوح خرد، میانی و کلان است و رابطه آن با دین به‌عنوان یک عامل فرهنگی مهم و فرانهادی در کشورمان در تمام سطوح حائز اهمیت است و در سازمان اجتماعی نسبتاً متفاوت از نظر هنجارهای حاکم، یعنی حوزه و دانشگاه مورد آزمون قرار گرفته سرمایه اجتماعی با تلفیق مدل استون و پاتنام در شش بعد: روابط کاری، روابط مدنی، روابط میان گروهی، روابط بین نهادی، روابط سیاسی و رابطه معکوس با روابط میان گروهی، در بین دانشجویان است. همچنین نتایج این تحلیل‌ها در بین طلاب حاکی از وجود روابط معنی‌داری دیده نشد؛ البته شدت این رابطه در ابعاد روابط کاری و مشارکت اجتماعی در بین طلاب بیشتر از دانشجویان است که نشانگر تأیید بیشتر هنجارهای دینی در کنش متقابل روزمره آنان در محل تحصیل و روابط اجتماعی غیر رسمی‌شان می‌باشد.

کتابی و همکاران (۱۳۸۳) نتیجه گرفتند از یک سو دین به‌عنوان نظامی کثیرالاجزاء از طریق ابعاد متعدد خود (اعتقادی، عاطفی، مناسکی، شناختی و پیامدی) فعالیت سرمایه اجتماعی را محقق می‌کند و از سوی دیگر سرمایه اجتماعی نیز چونان پدیده‌ای نیرومند از طریق سطوح ماهوی (ایجاد شبکه‌های اعتماد و پیوند سست و نیرومند کنشگران) و سطوح صوری و پیامدی (انجمن‌های داوطلبانه و هنجارهای دستوری)، زمینه ایجاد توسعه اجتماعی و فرهنگی پایدار را فراهم می‌آورد.

کینگ و فورو^۱ (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای که بر روی ۷۳۵ جوان آمریکایی به انجام رسید، به این نتیجه رسیدند که جوانان فعال مذهبی سطوح بالاتری از سرمایه اجتماعی را دارند. ویلیامز و دموا^۲ (۲۰۰۷) در مطالعه‌ای با موضوع مذهب و سرمایه اجتماعی در مهاجران مکزیکی در جنوب فلوریدا، به بررسی راه‌های گوناگون تعامل مذهب و مؤسسه‌های اجتماعی در جوامع کشاورزان چند ملیتی پرداختند. یافته‌های آنان نشان داد که کلیساها راه‌های دسترسی به شبکه‌های جدید اجتماعی را که باعث تسهیل سرمایه اجتماعی می‌شوند فراهم می‌کنند. ایپلی^۳ (۲۰۱۰) به نقل از عیسی‌نژاد (۱۳۹۳) در رساله دکتری خود در کشور اندونزی به بررسی رابطه مذهب با جامعه مدنی و سیاست در پنج دین رسمی بودیسم، کاتولیک، مسیحیت، هندو و اسلام پرداخته است. وی به روحیه مذهبی که باعث ایجاد مسئولیت در امور سیاسی و فعالیت در امور اجتماعی می‌شود، اشاره می‌کند.

1. King and Furrow

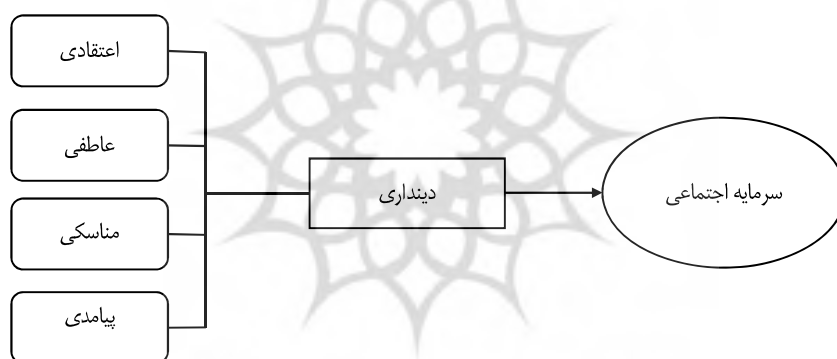
2. Williams and de Mola

3. L. Epley

یافته‌ها نشان می‌دهد که آداب و رسوم و اعتقادات اسلامی در میان دیگر ادیان این کشور، تأثیرات فرهنگی، مذهبی و سیاسی متفاوت گذاشته است. بورلی^۱ (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای تطبیقی در مورد نقش سرمایه اجتماعی در انجمن‌های توسعه کارآفرینی اقتصادی اجتماعی به این نتیجه رسید که جوانان مذهبی فعال سطوح بالاتری از منابع سرمایه اجتماعی را نشان دادند و در نهایت این پیشنهاد را می‌دهد که برای توسعه سازمان‌دهی این انجمن‌ها جوانان با اعتقادات دینی بیشتری از خود نشان خواهند داد.

مدل تحلیلی تحقیق

براساس الگوهای نظری و یافته‌های تجربی و تلفیق دیدگاه‌های کارکردگرای با ساختارگرایی، و نیز با عنایت به الگوی سنجش دینداری گلاک و استارک (هنجاربایی شده برای کشور ایران)، می‌توان مدل تحلیلی تحقیق را به شرح شکل ذیل ترسیم نمود.

شکل ۱: مدل تحلیلی تحقیق

روش

نوع روش تحقیق در مطالعه انجام شده براساس هدف، کاربردی، براساس موقعیت، تحقیق میدانی و براساس نحوه گردآوری داده‌ها، همبستگی است. جمعیت آماری تحقیق شامل دانشجویان دانشگاه گلستان اعم از دختر یا پسر در دامنه سنی ۱۸ تا ۵۵ سال می‌باشد. روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. با توجه به فرمول کوکران حجم نمونه ۳۶۰ نفر به دست آمد که از این تعداد ۱۸۰ نفر مرد و ۱۸۰ نفر زن به عبارت دیگر ۵۰٪ مرد و ۵۰٪ زن می‌باشد. در آزمون فرضیه‌های این تحقیق از روش پیرسون استفاده شده است. اعتبار تحقیق حاضر از نوع اعتبار

1. Burley

صوری می‌باشد که به تأیید متخصصان رسیده است. پایایی برای پرسشنامه دینداری (۰/۷۲) و برای سرمایه اجتماعی (۰/۷۸) با استفاده از ضریب آلفای کراباخ به دست آمد.

یافته‌ها

فرضیه اول: بین بعد اعتقادی دینداری با سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول ۱: سنجش همبستگی (پیرسون) بعد اعتقادی دینداری با سرمایه اجتماعی

متغیر مستقل	متغیر وابسته	مقدار آزمون	سطح معناداری
دینداری	سرمایه اجتماعی	۰/۱۹	۰/۰۰۰
بعد اعتقادی		۰/۱۸	۰/۰۰۱

در جدول بالا مشاهده می‌شود، بین متغیر بعد اعتقادی با متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) ارتباط معنی دار وجود دارد.

فرضیه دوم: بین بعد عاطفی دینداری با سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد؟

جدول ۲: سنجش همبستگی (پیرسون) بعد عاطفی دینداری با سرمایه اجتماعی

تغییر مستقل	متغیر وابسته	مقدار آزمون	سطح معناداری
دینداری	سرمایه اجتماعی	۰/۱۹	۰/۰۰۰
بعد عاطفی		۰/۱۴	۰/۰۰۵

با مشاهده جدول بالا بین متغیر بعد عاطفی با متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) ارتباط معنی دار وجود دارد.

فرضیه سوم: بین بعد پیامدی دینداری با سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۳: سنجش همبستگی (پیرسون) بعد پیامدی دینداری با سرمایه اجتماعی

متغیر مستقل	متغیر وابسته	مقدار آزمون	سطح معناداری
دینداری	سرمایه اجتماعی	۰/۱۹	۰/۰۰۰
بعد پیامدی		۰/۱۳	۰/۰۱۱

همان‌طور که در جدول بالا مشاهده می‌شود، بین متغیر بعد پیامدی با متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) ارتباط معنی دار وجود دارد.

فرضیه چهارم: بین بعد مناسکی دینداری با سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول ۴: سنجش همبستگی (پیرسون) بعد مناسکی دینداری با سرمایه اجتماعی

متغیر مستقل	متغیر وابسته	مقدار آزمون	سطح معناداری
دینداری	سرمایه اجتماعی	۰/۱۹	۰/۰۰۰
بعد مناسکی		۰/۱۰۷	۰/۰۴۳

همان‌طور که در جدول بالا مشاهده می‌شود، بین متغیر بعد مناسکی با متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) ارتباط معنی‌دار وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

متغیرهای مفهومی در این مقاله شامل دینداری و سرمایه اجتماعی می‌باشند. تمامی گویه‌های بعد اعتقادی دینداری به جز «مطمئن نیستم خدا وجود دارد» میانگین بالاتر از ۴ را در جامعه آماری کسب کرده‌اند. این واقعیت و میانگین حاکی از آن است که دانشجویان بیش از حد برای اعتقادات اهمیت قائلند که این موضوع جای بسیار امیدواری دارد. بیشترین موافقت با گویه «به وجود فرشتگان اعتقاد دارم» بوده و گویه «مطمئن نیستم خدا وجود دارد» کمترین میانگین را به خود اختصاص داده است. در بعد عاطفی، بیشترین موافقت با گویه «گاهی حس می‌کنم به خدا نزدیک شده‌ام» و کمترین موافقت با گویه «بدون اعتقادات دینی زندگی پوچ است» می‌باشد. در بعد پیامدی نیز بیشترین موافقت با گویه «تقلب در پرداخت مالیات نادرست است» و کمترین موافقت با گویه «قوانین اسلام امروزه کارساز نیست» است. در بعد مناسکی، بیشترین موافقت با گویه «چقدر قرآن می‌خوانید» و کمترین موافقت با گویه «آیا در نماز جماعت شرکت می‌کنید» است. در این پژوهش میانگین دینداری در بعد پیامدی از میانگین آن در بعد اعتقادی، مناسکی و عاطفی بیشتر است. این واقعیت حاکی از آن است که متأسفانه در جامعه آماری پژوهش افراد از اعتقادات دینی خود در رفتارهای روزانه و عملکرد دینی کمتر بهره می‌گیرند، اما میانگین اعتقاد به دینداری در این دو بعد در جامعه که دانشجویان به‌طور متوسط، اهمیت زیاد برای دینداری قائلند این موضوع با نتایج پژوهش حبیب‌زاده خطبه‌سرا (۱۳۸۴) همسو است.

تعداد ۴۵ گویه برای سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی به کار گرفته شده است؛ گویه‌های اعتماد اجتماعی و اعتماد به صداقت مردم میانگین بالاتر از ۲ را در جامعه آماری کسب کرده‌اند. در بعد مشارکت رسمی، بیشترین میانگین مربوط به گویه «فعالیت در انجمن‌های علمی» و کمترین میانگین مربوط به گویه «عضویت در گروه‌های صنفی و کارگری می‌باشد». در بعد اعتماد بین

شخصی نیز، بیشترین و کمترین میانگین به ترتیب مربوط به گویه‌های «اعتماد به اعضای خانواده» و «اعتماد به همشهری‌ها» می‌باشد. یکی دیگر از ابعاد سرمایه اجتماعی، تعاملات اجتماعی می‌باشد؛ که پاسخگویان بیشترین میزان موافقت خود را به گویه‌های «ارتباط با بستگان و فامیل» و کمترین را به گویه «هم محله‌ای‌ها» اعلام کرده‌اند. بعد پنجم سرمایه اجتماعی، اعتماد نهادی است؛ براین اساس بیشترین میانگین به دست آمده برای گویه‌های این بعد مربوط به گویه «اعتماد به اساتید دانشگاه» و کمترین میانگین «اعتماد به بازاریان» می‌باشد، اما آخرین بعد سرمایه اجتماعی مشارکت غیر رسمی نام دارد. پاسخگویان بیشترین و کمترین موافقت خود را نسبت به گویه‌های «قرض دادن وسایل به دیگران» و «کمک به نیازمندان» اعلام نموده‌اند.

نتایج فرض تحقیق "بین میزان ابعاد دینداری (اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی) دانشجویان با سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد" تأیید می‌گردد. و با نتایج ذهبی (۱۳۹۴)، شیانی و انصاری (۱۳۹۳)، امینی بیدختی و شریفی (۱۳۹۲)، عیسی نژاد و همکاران (۱۳۹۳)، خلیلی (۱۳۹۰)، افشانی و همکاران (۱۳۹۰)، شیروانی و همکاران (۱۳۸۹)، قاسمی، امیری اسفرجانی (۱۳۹۰)، گنجی، هلالی ستوده (۱۳۸۹)، ربانی، گنجی (۱۳۸۷)، جابریان (۱۳۸۵)، کتابی و همکاران (۱۳۸۳)، Williams and de Mola (2007)، Ebstyne King and Furrow (2008) و L. Epley (2010) هم‌خوانی دارد. در جهت تبیین نتایج به دست آمده می‌توان گفت در میان عناصری که در جامعه سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورند و یا حتی خود به‌عنوان سرمایه اجتماعی قلمداد می‌گردند، دین را نباید نادیده انگاشت. افراد متعددی مانند فوکویاما، گرلی،^۱ وارنر،^۲ روف و آمرمان از دین به‌عنوان عامل موجد سرمایه اجتماعی یاد نموده‌اند. مذهب یکی از عوامل سازنده کارکردهایی است که افراد بر سرمایه اجتماعی می‌توانند آنها را داشته باشند و حسب دین و مذهبی که دارند ممکن است، منشأ مشارکت باشند، مانند حضور و فعالیت در امور مساجد، تکایا، کلیساها و اماکن مذهبی و زیارتی (الوانی و نقوی، ۱۳۸۰، ص ۱۳).

به گفته وبر مذهب می‌تواند شبکه اعتمادی در بین افراد ایجاد کند که برای روابط تجاری و مبادله اقتصادی نیز ضروری باشد (فوکویاما، ۱۳۷۹، ص ۱۵۳). توجه به نکات فوق چنین می‌نمایند که رابطه بین نهادهای اجتماعی دین و شبکه‌های ارتباطی افراد، توجه جامعه‌شناسان زیادی را به خود جلب کرده است و پیام‌هایی که آن نهادها به افراد جامعه ارسال می‌دارند و نظام‌هایی که فراهم می‌کنند و شبکه‌های اجتماعی که ایجاد می‌نمایند، همگی می‌توانند به‌عنوان منشأ و مبنایی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی عمل کنند (گنجی و هلالی ستوده، ۱۳۹۰، ص ۱۰۳).

1. Grelly

2. Warner

در این راستا آن چنان که مایزر^۱ بیان می‌دارد دین می‌تواند به‌گونه‌ای محسوس به بهبود کیفیت روابط خانوادگی، کمک نماید و آن به‌عنوان عاملی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی، گام بردارد (ملاحسنی، ۱۳۸۱، ص ۱۲). ایوانز نیز بر نقش فعالیت‌ها و مناسک دینی در بهبود کنش‌های متقابل افراد در پیوند و اعتماد آنها به یکدیگر تأکید می‌کند و معتقد است که رفتار دینی با سایر مؤمنان، دوستان و اعضای خانواده می‌تواند گامی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی تلقی شود (ایوانز و سلیمی، ۱۳۸۰، ص ۱۶۲-۱۶۵). همچنین کاندلند^۲ هم از این امر اغماض نکرده که دین از طریق ایجاد شبکه‌های اجتماعی و خانوادگی، ارتباط با سایر هم‌نوعان، وظیفه‌شناسی، احترام نسبت به دیگران، صداقت و اعمال هنجارهای همبستگی می‌تواند مبنای سرمایه اجتماعی قلمداد گردد (کاندلند، ۲۰۰۰، ص ۱۲۹-۱۳۱).

از این‌رو حتی می‌توان اذعان کرد که قدرت اجتماعی دین، نسبت وسیعی با نقش دین در جامعه، عرصه‌های سیاسی و بسیج و تأسیس نهضت‌های اجتماعی و سیاسی دارد (عاملی، ۱۳۸۲، ص ۱۴۴). همچنین در خصوص دین اسلام نیز، پارسونز معتقد است: در اسلام زمینه بروز سرمایه اجتماعی به خاطر جهت‌گیری مثبت آن به سوی دنیا و نسبت به جامعه و سیاست و تأکید فراوان بر مسئولیت‌های اجتماعی مؤمنان به مراتب افزون‌تر و قدرتمندتر از ادیان دیگر است؛ چنان‌که هالن کروتز، وسترنلند و جان ول نیز به این مطلب اشاره کرده‌اند (فصیحی، ۱۳۸۶، ص ۸۶).

وجود همبستگی زیاد بین بعد اعتقادی دینداری و اعتماد اجتماعی بدان معناست که به هر اندازه که افراد اعتقاد بیشتری به دین داشته باشند به همان اندازه میزان اعتماد بیشتری برخوردار خواهند بود؛ بنابراین می‌توان با افزایش سطح اعتقادی به افزایش اعتماد اجتماعی کمک کرد. مشابه همین امر را در بعد عبادی دینداری نیز می‌توان مشاهده نمود. چراکه به هر میزان که افراد در انجام اعمال عبادی از خود جدیت نشان دهند، به همان اندازه میزان اعتماد اجتماعی آنان افزایش می‌یابد. مثلاً با افزایش حضور افراد در مراسم عبادی جمعی چون نماز جمعه و جماعت و یا مجالس جشن و سرور و یا عزاداری، پیوندهای شبکه‌ای این افراد گسترش یافته و زمینه افزایش سطح اعتماد اجتماعی بیشتر می‌شود.

در مجموع می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین عوامل برقراری وفاق اجتماعی، بالا بردن میزان سرمایه اجتماعی در بین اقشار مختلف جامعه است. در این میان افزایش میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان به‌عنوان یکی از قشرهای جوان جامعه که پتانسیل بالایی برای شرکت در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی دارند، از اهمیت خاصی برخوردار است. موضوع سرمایه اجتماعی و تقویت آن یکی از مهم‌ترین مسائل در عصر جهانی شدن است؛ چراکه جهانی شدن و

1. Myers

2. Candland

پیامدهای آن در ابعاد مختلف وفاق ملی در جوامع، بویژه جوامع چند فرهنگی را در معرض چالش قرار داده است. سرمایه اجتماعی اشاره به ارزش‌ها، هنجارها و شبکه‌های ارتباطی میان اعضای یک گروه اجتماعی دارد که امکان همکاری و نیل به اهداف مشترک را برای آنها تسهیل می‌کند. پژوهشگران علوم اجتماعی عوامل مختلفی را در تکوین و تقویت سرمایه اجتماعی دخیل و مؤثر می‌دانند که یکی از آنها دین و هویت دینی است. میشل فوکو نیز از جمله اندیشمندانی است که نقش دین و باورهای دینی را بر سرمایه اجتماعی مؤثر می‌داند. حاکم بودن نظام دینی سیاسی در ایران و جایگاه ارزش‌های دینی در جامعه از جمله عواملی که سبب شده است تا دین و باورهای دینی در تکوین سرمایه اجتماعی در ایران نقش مهمی داشته باشند (مسعودنیا، نجفی، خداوردی و سلیمی، ۱۳۹۲، ص ۴۵۰-۴۵۱).

بنابراین با توجه به یافته‌های تحقیق مبنی بر وجود رابطه بین دینداری و سرمایه اجتماعی دانشجویان به‌عنوان شبکه روابط اجتماعی قوی و تأثیرگذار به جهت جوان بودن و پایبندی به ارزش‌های دینی می‌توانند نقش مهم و اساسی در ارتقای سرمایه اجتماعی داشته باشند. دانشگاه‌ها می‌توانند نقش سیستم‌های حمایتی در شرایط عادی و بحران‌ها داشته باشند. این بدان معنا است که افراد باید بتوانند تا حدی احساس مشترک نسبت به یکدیگر داشته باشند. اگر آنها ارزش‌های مشترکی داشته باشند بیشتر تمایل به همکاری برای نیل به اهداف مشترک خواهند داشت. در واقع دین و هویت دینی قادر است فروبستگی شبکه‌های اجتماعی روابط را تقویت کند به‌گونه‌ای که روابط اجتماعی را افزایش داده، باعث افزایش سرمایه اجتماعی شود (کلمن، ۱۳۷۷، ص ۱۵۴). در حیطه نظری این پژوهش را می‌توان قدمی هرچند کوچک و مقدماتی در جهت گسترش دانش و روشن کردن نقش دینداری به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در ایجاد سرمایه اجتماعی دانست. در عرصه عمل، یافته‌های این پژوهش می‌تواند اطلاعات مهمی برای جامعه‌شناسان و نهادهای مذهبی و دست‌اندرکاران برنامه‌ریزی دانشگاهی لحاظ نمایند و بتوانند با برنامه‌ریزی صحیح و منسجم باعث افزایش سرمایه اجتماعی با محوریت دین شوند.

منابع

۱. آزاد ارمکی، تقی و مریم زارع (۱۳۸۷)، «دانشگاه، مدرنیته و دینداری»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ویژه‌نامه پژوهش‌های اجتماعی، ص ۱۳۴-۱۵۹.
۲. افشانی، سیدعلیرضا؛ عباس عسگری ندوشن؛ محمد حیدری و محمد نوریان نجف آبادی (۱۳۹۰)، «رابطه دینداری با سرمایه اجتماعی در شهر نجف آباد»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۱۲، شماره ۴۴، ص ۲۵۹-۲۸۴.
۳. امینی بیدختی، علی اکبر و نوید شریفی (۱۳۹۲)، «دینداری و سرمایه اجتماعی حامی امنیت اجتماعی»، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۳۳، ص ۶-۴۷.
۴. الوانی، سیدمهدی؛ علیرضا شیروانی و میرعلی سیدنقوی (۱۳۸۰)، «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها»، فصلنامه مطالعات مدیریت، شماره ۳۳ و ۳۴، ص ۳-۲۶.
۵. ایوانز، دیوید تی و علی سلیمی (۱۳۷۹)، «بررسی مجدد رابطه دین و جرم اثرات دین، کنترل‌های غیر دینی و محیط اجتماعی بر بزهکاری بزرگسالان»، روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۲۳، ص ۱۴۵-۱۸۲.
۶. پورموسوی، فتح‌الله (۱۳۸۱)، «جامعه مدنی و سرمایه اجتماعی»، مجله راهبرد، شماره ۲۶، ص ۱۵۹-۱۸۳.
۷. جابریان، نفیسه (۱۳۸۵)، بررسی رابطه دینداری و سرمایه اجتماعی مطالعه تطبیقی دانشجویان.
۸. کارشناسی زن دانشگاه تبریز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه تبریز، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
۹. جلالی مقدم، مسعود (۱۳۷۹)، درآمدی بر جامعه‌شناسی دین، تهران: مرکز.
۱۰. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۷)، شریعت در آیین معرفت، قم: مرکز نشر اسراء.
۱۱. خلیلی، احسان (۱۳۹۰)، بررسی تأثیر دینداری بر سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: شهر تهران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.
۱۲. ذهبی، عاطفه (۱۳۹۴)، «بررسی تأثیر رابطه میان دینداری و سرمایه اجتماعی بر میزان نشاط اجتماعی در میان گردشگران مذهبی ایرانی (مورد مطالعه شهر مشهد)»، دو فصلنامه اسلام و علوم اجتماعی، سال ۷، شماره ۱۴، ص ۷۷-۹۱.

۱۳. ربانی علی و محمد گنجی (۱۳۸۷)، «تحلیلی بر رابطه دینداری و سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه اصفهان»، فصلنامه علوم اجتماعی تابستان، شماره ۴۱، ص ۳۵-۶۵.
۱۴. سراجزاده، حسین (بهار و تابستان ۱۳۷۸)، «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن»، نمایه پژوهش، سال سوم، شماره ۹ و ۱۰، ص ۱۰۵-۱۱۸.
۱۵. سراجزاده، حسن (۱۳۸۴)، چالش‌های دین و مدرنیته، تهران: طرح نو.
۱۶. شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۴)، «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۶، شماره ۱، ص ۳۴-۶۶.
۱۷. شیانی، ملیحه و محمدرضا انصاری (پاییز و زمستان ۱۳۹۳)، «تحلیلی بر کم و کیف سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران»، بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره ۵، شماره ۲، ص ۲۹۷-۳۲۸.
۱۸. شیانی، ملیحه و محمدرضا انصاری (۱۳۹۳)، «تحلیلی بر کم و کیف سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران»، بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره ۵، شماره ۲، پاییز و زمستان، ص ۲۹۷-۳۲۸.
۱۹. شیخ‌الاسلامی، حسین (۱۳۷۸)، مراحل شکل‌گیری هویت دینی کودکان ۵ تا ۱۲ ساله، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبائی.
۲۰. شیروانی، امیر؛ هدی دوس علی‌وند و حمید پورشریفی (۱۳۸۹)، دینداری، معنویت، سرمایه اجتماعی و سلامت روانی در دانشجویان، منتشر شده در اولین همایش کشوری دانشجویی عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت، لینک ثابت مقاله در پایگاه سیویلیکا:
www.civilica.com/Paper-SNCSDH01-SNCSDH01_428.html
۲۱. صباغ‌پور، علی‌اصغر (۱۳۷۳)، بررسی نگرش‌های سیاسی مذهبی جوانان ذکور تهرانی (۱۷-۲۲ سال) و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
۲۲. طالبان، محمدرضا (۱۳۷۸)، «خانواده، دانشگاه و جامعه‌پذیری مذهبی»، نشریه‌نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۳، ص ۲۷-۵۴.
۲۳. طالبان، محمدرضا (الف ۱۳۷۸)، دینداری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز، وزارت آموزش و پرورش، معاونت پرورشی.
۲۴. طالبان، محمدرضا (۱۳۸۰)، دینداری و بزهکاری در بین نوجوانان دانش‌آموز، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۲۵. طباطبایی (علامه)، سیدمحمدحسین (۱۳۶۳)، المیزان فی تفسیر القرآن (۲۰ جلد)، قم: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
۲۶. عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۲)، «جهانی شدن و فضای مذهبی، جهانی شدن و دین فرصت‌ها و چالش‌ها»، مجموعه مقالات چهارمین کنگره دین‌پژوهان، قم: نشر احیاگران، ص ۱۲۷-۱۷۲.
۲۷. عیسی‌نژاد، ریبوار؛ رسول محمدرضایی؛ حسین راحلی و حسین کوهستانی (۱۳۹۳)، «بررسی رابطه باورهای دینی و سرمایه اجتماعی در جوامع روستایی (مورد مطالعه: روستاهای بخش ایلخچی از توابع استان آذربایجان شرقی)»، توسعه روستایی، دوره ششم، شماره ۲، ص ۲۹۹-۳۱۸.
۲۸. فصیحی، امان‌الله (۱۳۸۶)، «دین و سرمایه اجتماعی»، معرفت، شماره ۱۲۳، ص ۷۹-۱۰۰.
۲۹. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، پایان نظم، مترجم، غلامعباس توسلی، تهران: چاپ اطلس.
۳۰. قاسمی، وحید و زهرا امیری اسفرجانی (۱۳۹۰)، «تبیین جامعه‌شناختی تأثیر دینداری بر سرمایه اجتماعی درون گروهی (مطالعه موردی شهر اصفهان)»، مجله جامعه‌شناسی کاربردی دانشگاه اصفهان، دوره ۲۲، شماره ۲، ص ۲۱-۴۶.
۳۱. کتابی، محمود؛ محمد گنجی؛ یعقوب احمدی و رضا معصومی (۱۳۸۳)، «دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی-فرهنگی»، نشریه پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره ۱۷، ص ۱۶۹-۱۹۲.
۳۲. کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه کنش، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.
۳۳. گنجی، محمد و مینا هلالی ستوده (۱۳۸۹)، «رابطه گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی (رویکردی نظری و تجربی در بین مردم شهرستان کاشان)»، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و دوم، شماره ۲ (پیاپی ۴۲)، ص ۹۵-۱۲۰.
۳۴. مسعودنیا، حسین؛ داود نجفی؛ علی خداوردی و یزدان سلیمی (۱۳۹۲)، «بررسی رابطه دینداری و سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان»، فرهنگ در دانشگاه آزاد اسلامی، سال سوم، شماره سوم، ص ۴۳۷-۴۵۴.
۳۵. ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱)، بررسی رابطه میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
۳۶. نظری، بهروز (۱۳۸۱)، تأثیر نگرش مذهبی در قضاوت اخلاقی و نوع دوستی دانش‌آموزان دوره راهنمایی و متوسطه شهر تهران در سال تحصیلی ۸۰-۸۱، معاونت پژوهشی جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران، گروه پژوهشی علوم تربیتی.

37. Burley, D (2010). A Comparative Case Study on the Role of Social Capital in Community Economic Development Social Entrepreneurship (CEDSE). A Dissertation Submitted for the degree of Doctor of Education. Faculty of the Graduate School of Education and Human Development of the George Washington University.
38. Candland, Christopher. (2001). Faith as social capital: Religion and community development in Southern Asia Social Capital as a Policy Resource (pp. 129-148): Springer.
39. Ebstyn King, P, & Furrow, J. L. (2008). Religion as a resource for positive youth development: religion, social capital, and moral outcomes. Paper presented at the Meeting of the Society for Research in Child Development, Apr, 2001, Minneapolis, MN, US; A previous version of this article was presented at the aforementioned conference.
40. Fukuyama, Francis. (1999). Social Capital and Civil Society: Prepared for delivery at the IMF Conference on Second Generation Reforms.
41. Glock, C. Y & Stark, R. (1965). Religion and society in tension: Chicago: Rand McNally.
42. Himmelfarb, H.S. (1979). Agents of religious socialization among American Jews. *The Sociological Quarterly*, 20(4), 477-494.
43. L. Epley, J (2010). Religion and politics in contemporary Indonesia. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Political Science) in The University of Michigan.
44. Pouryoussefi, H. (1984). College impact on religiosity of Muslim students studying in the United States: University Microfilms.
45. Roof, W. C. (1979). Concepts and indicators of religious commitment: A critical review. *The religious dimension*, 17-45.
46. Spilka, B, Shaver, P. & Kirkpatrick, L. A. (1985). A general attribution theory for the psychology of religion. *Journal for the scientific study of religion*, 1-20.
47. Williams, P. J, & de Mola, P. F. L. (2007). Religion and social capital among Mexican immigrants in southwest Florida. *Latino Studies*, 5(2), 233-253.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی